

8. Поздняков В., Ганжа С. Новые страны на пороге Европейского союза // *Международная жизнь*. – 1999. – № 3 – С.37-44.
9. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. проф. А.Я.Сухарев. – М.: Изд-во "НОРМА". 2000. – 840 с.
10. Расширение ЕС: процесс продолжается // *Трансформация*. – 1999. – № 5. – С.14-17.
11. Улюкаев А.В. Демократия и экономическое развитие: мировой опыт и уроки для постсоциалистических стран // *Общественные науки и современность*. – 1998. – № 5. – С.5-18.
12. Copenhagen Peace Research Institute. (COPRI). Working Papers. – 1998. – 15. – P.1-38.
13. International Monetary Fund. Working Papers. – 1998. – P. 1-27. –12.
14. Weidenfeld, W (ed.) *Central and Eastern Europe on the Way into the European Union*, Gutersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, 1995, Henderson R., Robinson N. *Post – Communist Politics*, Prentice Hall – L., 1997.

Burdiak V.

BULGARIA ON THE WAY TO THE EUROPEAN COMMUNITY: WISHES AND PERSPECTIVES

In the article the economic and political pre-conditions and perspectives of Bulgaria entry into the European economic community. It is elucidated that the economic reforms (1996-1997) favoured the market economy principals set in the country, still the common development of Bulgarian economy was hindered by the absence of the appropriate legislation. The government and political bodies of Bulgaria defined the entry into the European Community as a strategic aim in the process of Euro-integration.

А.М. Соловей

ГІДНІСТЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ВАЖЛИВІ ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ (Історико-культурний аспект)

Політична культура є важливою складовою загальної культури людства. За змістом вона специфічний, історично зумовлений продукт життєдіяльності людей, їхньої політичної творчості, що виражає процес освоєння класами, націями, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин. Політична культура включає в себе ті елементи і феномени суспільної свідомості, духовної культури, які визначають основні цінності суспільства, базові переконання, орієнтації, установки людей щодо діючої суспільно-політичної системи, принципи відносин між індивідами, між населенням і владою.

Важливим компонентом політичної культури є політичні цінності і ціннісні орієнтації. Вони являють собою такі політичні знання й уявлення, котрі розглядаються людиною як невід'ємні від її існування, як такі, що

надають значимості, сенсу її вчинкам. До політичних цінностей належать демократія, соціальна справедливість, гідність, права людини та інші. Вони виступають, з одного боку, як мотиваційний базис політичної культури, а з іншого, – можуть розглядатись і як політичний ідеал, тобто те, чого суспільство ще повинно досягти у своєму розвитку. В зв'язку з цим підкреслимо, що гідність і права людини, як важливіші загальнолюдські цінності, започатковані в минулі століття, понині вважаються еталоном суспільних відносин і включені у якості суттєвих елементів у політичну культуру багатьох народів.

Права людини, виступаючи фундаментальним принципом демократії, показником рівня соціокультурного розвитку суспільного життя, втілюють у собі гуманістичні цінності у взаємовідносинах між індивідами, індивідами і владою. В сучасній суспільно-політичній літературі можна знайти й інші визначення поняття прав людини. “Права людини – система економічних, соціальних, політичних і юридичних прав і гарантій, спрямованих на розвиток людини в тих або інших конкретних соціальних і історичних умовах,” – відзначається у “Політологічному словнику” (К., 1991) [4, с.179].

Виходячи з того, що гідність особи як моральна категорія органічно входить у поняття прав людини, ми будемо аналізувати нашу проблему з погляду взаємозв'язку прав людини та її гідності в історії суспільно-політичної думки. На наш погляд, найбільш вдале визначення поняття гідності подає “Філософський словник” (К., 1986). “Гідність, – підкреслюється в ньому, – поняття моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з усіма іншими... Як форма прояву соціальної і моральної свободи поняття гідності включає в себе право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов'язку і відповідальності перед суспільством” [6, с.103].

Проблема прав людини, що виражається у тій чи іншій формі, супроводжує всю історію людства і являє собою один із способів трактування і практичного вирішення питання взаємовідносин людини і тієї спільноти, в якій вона проживає і офіційним представником якої виступає влада. Права людини утверджують у цих взаємовідносинах свободу і гідність особи, її вищий ціннісний статус.

Слід відзначити, що права людини, її гідність у різних формах були завжди однією з основних вимог масових соціальних рухів, а також предметом досліджень прогресивних мислителів.

В умовах родоплемінного ладу проблема прав людини не стояла і не могла стояти, оскільки в той час не було відчуженої від індивіда влади, а значить і необхідності утверджувати і захищати у владних відносинах

цінність особи, її свободу. Крім того, людина додержавної і ранньодержавної епохи ще не володіла розвинутою самосвідомістю й індивідуальністю, керувалась у відносинах з державою насамперед віковими традиціями, як правило, не відокремлюючи себе від роду, общини, поселення і держави, з покірністю сприймала своє становище в суспільній ієрархії, навіть якщо це було становище раба. Разом з тим зазначимо, що в період первіснообщинного суспільства формуються елементарно-моральні уявлення про честь і гідність людини.

Виникнення проблеми прав людини нерозривно пов'язане з розвитком суспільства, держави і людської індивідуальності. Не випадково вперше ідеї прав людини виникають лише у небагатьох мислителів, які володіли розвинутою самосвідомістю і почуттям власної гідності. В рабовласницькому суспільстві ідеї цінності особи, її свободи вперше знаходять всебічну розробку в філософських, політико-правових доктринах Стародавньої Греції. Тут отримують визнання в суспільному житті і стають об'єктом теоретичного аналізу різні аспекти понять "гідність" і "честь": гідність громадянина, почуття власної гідності людини і т.п. Історично першою формою осмислення та утвердження гідності і автономії особи щодо влади стали ідеї природного права.

Вперше ці ідеї зустрічаються у давньогрецьких філософів-софістів VI-V ст. до н.е. Лікофрона, Антифона, Алкідама та інших. Вони стверджували, що всі люди рівні від народження і мають однакові, обумовлені природою права. Однією з найбільших вершин давньогрецького гуманізму було вчення Протагора, який проголосив знамениту тезу: "Людина – міра всіх речей". Захищаючи ідеї соціальної цінності особи, людської рівності, філософ вважав, що такі якості, як мудрість, доброчинність, можливість участі в державному житті, доступні всім людям.

Значний внесок у розробку концепції прав людини зробив Арістотель. Він захищав права, властиві людині від народження, і передусім, її право на приватну власність. Це право випливає з самої природи людини і базується на її любові до самої себе. Арістотель висловив ряд ідей, близьких до сучасної концепції прав людини. Так, він не тільки визнав права громадянина держави, але й розрізняв природне і умовне, позитивне право, а також вважав, що природне право повинно служити зразком для права умовного, яке, в свою чергу, більш мінливе і є результатом діяльності властей і угод між людьми. Ця ідея верховенства природного права над законами держави отримала свій розвиток у сучасних теоріях прав людини, в тому числі в концепції правової держави.

Важливо підкреслити, що антична політична думка сформувалась і розвивалась як ідеологія вільних людей і мала відбиток класової обмеженості. Свобода як фундаментальна цінність, автономія, гідність і рівність індивідів

у взаємовідносинах з владою й іншими людьми розповсюджувалась філософією Стародавньої Еллади головним чином на вільних громадян. Раби повністю виключались із сфери свободи, рівноправ'я і не могли бути носіями таких моральних якостей, як честь і гідність. Адже, як вважав Арістотель, раби самою природою наділені якостями, призначеними для підкорення і виконання вказівок господаря [1, с.380-387]. Серед античних прихильників природного права лише стоїки проголосили лозунг рівності людей від природи, незалежно від статі, національності і соціального становища.

Видатний вклад у масове розповсюдження гуманістичних цінностей, що лежать в основі концепції прав людини, внесло християнство. Воно надало гуманістичним ідеям вищий ціннісний статус, поєднавши їх з релігійно-моральними цінностями. Християнство звертається до внутрішнього світу людини, й вільного вибору віри і тим самим сприяє розвитку людської індивідуальності, гідності. Воно вимагає поваги до кожної людини як творіння, наділеного душею і створеного Богом. Божественне походження обумовлює принципову рівність та свободу всіх людей. Таким чином, висунутий в ранньохристиянському вченні принцип рівності людей перед Богом був формою утвердження людини.

Гуманістичні ідеї християнства, виступаючи моральними регуляторами поведінки людей, справили величезний вплив на весь подальший розвиток Старого Світу. І все ж вони не знайшли політико-інституційного визнання і втілення в реальних державно-правових нормах. В епоху феодалізму формування особистості в багатьох аспектах було відступом назавжди. І в теорії, і в практиці життя була втрачена антична ідея всебічного розвитку особи. В цілому ж у часи середньовіччя ідея рівності від народження природних прав усіх людей або хоча б правової рівності всіх вільних громадян була відкинута. Самі ж права трактувались як привілеї, даровані підданам монархом або сюзереном. Кожний із станів мав специфічні права, які зривувались в міру сходження вниз по драбині суспільної ієрархії. Це ж стосувалось поняття гідності людини, яке мало яскраво виражений становий характер і виключало право на гідність простих людей.

У боротьбі проти феодальної ідеології з її запереченням людської гідності розвиваються погляди представників гуманізму, які вимагали визнання високого призначення і гідності за кожною людиною. В епоху Відродження проблема гідності людини, нового ставлення до людської особистості як до індивідуальності, стає однією з основних проблем історичних, філософських, культурологічних, етичних і естетичних трактатів. Утверджуючи гуманістичний світогляд, культурні діячі епохи Відродження по-новому осмислювали суть людини, її свободу, гідність. Так італійські мислителі Дж.Манетті в трактаті "Про гідність і перевагу людини" та Піко делла Мірандола в творі "Про гідність людини" обгрупу-

вують принцип високого покликання людини, необхідності утвердження в суспільстві її гідності.

Своє відродження, переосмислення і розвиток права людини отримали в XVII-XVIII ст. у працях видатних мислителів лібералізму і Просвітництва. Біля джерел лібералізму стояли Дж.Локк, Ш.-Л.Монтеск'є, І.Кант, А.Сміт, В.Гумбольдт, Т.Джефферсон, Дж.Медісон, Б.Констан та інші. Саме вони заклали основи сучасного розуміння фундаментальних прав людини. Протягом XIX ст. ці ідеї були розвинуті І.Бентамом, Дж.С.Міллем, Т.Х.Грінном, Л.Хобхаузом, Б.Бозанкетом і іншими представниками західної культурної та суспільно-політичної думки.

В цілому ліберальний світогляд з самого початку тяжів до визнання ідеалу індивідуальної свободи як універсальної цілі. До того ж гносеологічною передумовою ліберального світогляду є виокремлення людської індивідуальності, утвердження уявлень про рівність всіх людей у своєму вродженому, природному праві на самореалізацію. Ідеї прав кожної людини на життя, свободу і приватну власність як природних, невідчужених і священних імперативів і норм взаємовідносин між людьми та владою лягли в основу стрижня ліберальної парадигми. Тому не дивно, що комплекс цінностей та ідей, що складав суть лібералізму, включав індивідуальну свободу, гідність людської особи, терпимість.

Індивідуалізм розвивався органічно з ідеями гуманізму, самоцінності людини і людської свободи. Очевидно, що свобода усвідомлювалась прихильниками лібералізму в негативному значенні, тобто в свободі від політичного, церковного і соціального контролю з боку феодальної держави. Боротьба за свободу для них означала боротьбу за знищення зовнішніх обмежень на економічну, фізичну й інтелектуальну свободу. У зв'язку з цим відзначимо, що формування уявлень про людину як суб'єкта особистої свободи поглибило поняття людської гідності. Не випадково розробка проблеми гідності громадянина як суб'єкта особистої свободи займає одне з центральних місць у політичному вченні Ж.-Ж. Руссо. Він підкреслював, що "відмовитись від своєї свободи — це значить відмовитись від своєї людської гідності, від прав людської природи, навіть від її обов'язків... Подібна відмова несумісна з природою людини" [5, с.81].

З формуванням і утвердженням концепції індивідуальної свободи все більш чітко вимальовувалась проблема відносин держави і окремої людини і, відповідно, проблема меж втручання держави в життя і діяльність індивіда. Сфера індивідуальної активності людини, що не підлягає втручанням з боку зовнішніх сил, розглядалась лібералізмом як сфера реалізації природної свободи і, значить, природного права.

Виходячи з цього постулату, ліберали сформували правову систему і державно-політичну концепцію, в яких право було перетворено на

інструмент гарантування окремому індивідові свободи вибору морально етичних цінностей, форм діяльності і створення умов для втілення його м життя. Ці погляди реалізувались у такому основоположному принципі, як зобов'язання держави захищати права і свободи кожної людини. В зв'язку з цим винятково важливе місце в лібералізмі займала ідея, сформульована А.Смітом і І.Кантом. Перший говорив, що власність дає права, але їх необхідно використати таким чином, щоб не порушувати прав інших членів суспільства. Як стверджував І.Кант, "моя свобода закінчується там, де починається свобода іншої людини". В обох випадках мались на увазі дії держави щодо захисту прав і свобод людини.

Взагалі слід відзначити, що всебічно розвиваючи категорію свободи німецька класична філософія внесла значний вклад у розвиток ідеї гідності людини. І тут насамперед необхідно підкреслити роль І.Канта. Людська гідність у нього ототожнюється з виконанням обов'язку, тобто вимогою категоричного імперативу (людина виступає як вільний носій морального закону – категоричного імперативу). Ідея людської гідності пронизує погляди І.Канта, який виступав на захист вимог свободи і рівності. Суттєвий внесок у розробку вчення про людську гідність зробив Г.Гегель. Особливо важливе значення в цьому відношенні мала гегелівська концепція свободи як пізваної необхідності. Гідність людини вчений вбачав у її свободі. Так, корисність самоуправління громадян у державі філософ розумів, зокрема, в тому, що воно забезпечує їм відчуття і почуття власної гідності. Незважаючи на всі протиріччя, властиві його філософії, віри Г.Гегеля в торжество розуму утверджувала ідею високої соціальної цінності людини.

Історична заслуга лібералізму і Просвітництва в питанні про права і гідність людини полягає не тільки в їх теоретичному обґрунтуванні як гуманістичних цілей людства, а й у формулюванні шляхів їх практичного здійснення. На це були спрямовані ідеї народного суверенітету і розподілу влади. Перша з них, розроблена Ж.-Ж.Руссо, означала підпорядкованість влади індивідам, які добровільно об'єднались в народ (суспільство) і мають право на розрив "суспільного договору" і повалення влади в тому випадку, якщо вона зазіхає на фундаментальні права людини на життя, свободу та власність. Друга основоположна ідея, що гарантує індивідуальні свободи – розподіл влади на три головні гілки: законодавчу, виконавчу і судову. Одним з перших її визначення дав Ш.-Л.Монтеск'є в 1748 р. На його думку, такий розподіл влади повинен стати надійним засобом від концентрації влади, придушення свободи людини, панування свавілля і тиранії, забезпечити захист прав особи.

Буржуазні революції і утвердження капіталістичного суспільства стали важливими факторами розвитку людської особистості та її прав.

Ліквідація феодального ладу, становою поділу, відміна особистої залежності працівника від власника засобів виробництва мали величезне прогресивне значення. В кінці XVIII - на початку XIX ст. права людини, її честь і гідність закріплюються в конституціях багатьох країн Західної Європи та США. Цікаво відзначити, що одним з перших знайшло своє юридичне втілення право на недоторканість особи в британському Habeas Corpus Акті 1679 р.

Вперше ліберальна концепція прав людини знайшла систематизований юридичний вираз у 1776 р. у Вірджинській декларації, що була покладена в основу Білля про права конституції США, прийнятого 1791 р. У 1789 р. основоположні права: свобода особи, право на власність, безпеку і опір гнобленню - були конституційно закріплені у французькій Декларації прав людини і громадянина. Ці видатні політико-правові акти не втратили актуальності і сьогодні, хоч, звичайно, нинішнє уявлення про права людини значно багатше за змістом.

Ліберальні права, які поступово отримали державне визнання в Америці і Європі з кінця XVIII ст., відповідали передусім інтересам буржуазії. Реалізація принципів вільної конкуренції привела до концентрації і централізації виробництва, різкого зростання ваги і впливу промислових та фінансових магнатів, грошей. Як писав один із видатних теоретиків лібералізму Б.Констан, "Гроші є найбільш небезпечна зброя деспотизму, водночас і найбільш міцна узда для нього.... В наші дні приватні громадяни сильніші від політичних власців: багатство є сила повсюдна, більш співвідносна з усіма інтересами і від того набагато більш реальна, що викликає найбільшій послуш" [2, с.104].

Політичний лібералізм, підпорядкувавши права людини силі грошей, показав тим самим свою обмеженість. Треба відзначити, що, дійсно, сама постановка проблеми прав людини в класичному лібералізмі має вузький характер. Права людини згідно з його поглядами забезпечують громадянам особисту безпеку, захищають їх приватне життя від небажаного втручання з боку інших людей і держави. Однак при цьому поза полем зору держави залишалась сфера економічних, культурних та інших відносин між людьми і відповідні види влади: економічна, духовно-інформаційна і т.п., які віддаються на відкуп власникам.

Політична практика країн Заходу кінця XIX - початку XX ст. показала, що ліберальне вирішення проблеми прав людини хоч і захистило громадян від державного свавілля, але не захистило їх від експлуатації і деспотизму власників, не привело до соціального визволення всіх членів суспільства. Розв'язавши руки буржуазії і створивши сприятливі умови для промислової революції та утвердження капіталізму, воно в той же час збільшило соціальну нерівність і загострило класові конфлікти. Основні

положення лібералізму набули, по суті, функцію захисту інтересів привілейованих верств населення. Виявилось, що вільна, нічим не обмежена гра ринкових сил зовсім не забезпечує, як передбачалось, соціальну гармонію і справедливість, основні права більшості громадян.

Тому не дивно, що це породило масовий протест робітничого класу, бідних верств суспільства, які вимагали прийняття законів, що забезпечують соціальні умови свободи і поваги людської гідності найбідніших верств населення і обмежують владу власників. Вперше вимоги доповниги ліберальні права правами соціальними були обґрунтовані і висунуті на початку ХІХ ст. чартистським рухом робітників Англії. В своїй програмі, розробленій в 1839 р., чартисти виступили за еволюційний шлях до соціалізму, який визнавав ліберальні права, в тому числі приватну власність, але вимагав справедливої, повної оплати праці і рівноправної участі робітників в управлінні державою. Вперше поняття "соціальні права" ввій у політичну науку відомий французький соціолог Л. Дюгі. Аналіз соціальних прав дав можливість йому зробити висновок про те, що всі вони мають характер позитивного права, тобто фіксують обов'язки держави, осіб і організацій надавати громадянину ті або інші блага.

Боротьба за соціальні права стала лозунгом вимог широкого руху трудящих у ХХ столітті. В результаті цього соціальні права громадян у країнах Заходу отримали юридичне визнання головним чином після другої світової війни. В 1948 р. важливіші з них: право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, освіту, гідний рівень життя та інші, а також політичні і громадянські права ввійшли у Всезагальну декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН. Це дало поштовх до закріплення соціальних прав у конституціях і законах цілого ряду держав. У другій половині ХХ ст. в індустріальне розвинутих країнах створились сприятливі матеріальні можливості для їх реалізації.

В наші дні для більшості країн права людини, її гідність є вищою цінністю, визнаною світовим співтовариством. У сучасній Україні основні права людини знайшли своє юридичне визнання в Конституції, прийнятій в 1996 р. У другому розділі Конституції закріплені весь комплекс прав і свобод людини: індивідуальних, політичних, економічних, соціальних [3, розділ ІІ]

Необхідно підкреслити, що практична реалізація всього комплексу прав людини – складне завдання, ступінь вирішення якого безпосередньо характеризує рівень розвитку, прогресивність і гуманізм як окремих країн, так і усєї людської цивілізації. В сучасному світі дотримання і конкретне наповнення змістом прав людини виступає важливішим критерієм внутрішньої і міжнародної політики, її гуманного виміру.

Через повагу прав людини, її гідності утверджується верховна цінність особи в окремих державах і в світі загалом. У межах країни їх дотри-

Соловей А. М. Гідність і права людини як важливі цінності демократичної політичної культури

мання служить необхідною умовою економічного і соціального розвитку, запобігає згубним тоталітарним експериментам над народами. Ще в преамбулі французької Декларації прав людини і громадянина відзначалось, що незнання і неповага прав людини є єдиною причиною суспільних нещастя та корумпованості уряду. І хоч сучасна наука не так категорична, відзначає й інші причини соціальних бід, вона також вважає повагу прав людини, її гідності важливішою умовою добробуту суспільства.

Питання про права людини залишається і сьогодні предметом гострих дискусій та політичної боротьби, а їх реалізація розглядається як вагомий аргумент на користь того або іншого соціального і політичного ладу.

1. Аристотель Сочинения. В 4-х т. – Т.4. – М., 1983.
2. Констан Б. О свободе у древних в ее сравнении со свободой у современных людей // Полис. – 1993. – № 2.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р – К., 1997.
4. Политологический словарь. – К., 1991.
5. Руссо Ж.-Ж. Избранное. Главы и отрывки из сочинений. – М., 1976.
6. Філософський словник – К., 1986.

Solovey A

THE HUMAN RIGHTS AND DIGNITY AS THE IMPORTANT VALUES OF DEMOCRATIC POLITICAL CULTURE (HISTORICAL - CULTURAL ASPECT)

In the article the conceptions of human rights and dignity in social and political views at different stages of history of mankind are analyzed. The practical realization of the whole complex of human rights is a difficult task and the level of its solution characterizes the level of the development, progressiveness and humanism of certain countries as well as of the whole human civilization. The investigation gives reason to assert that human rights and dignity as the important values of democratic political culture are still the subject of hot discussions and political struggle while their realization is an important argument in favor of this or that political system.